



Meer zicht op omgevingsinvloeden: Onderzoek naar de stigmatisering van mensen met een visuele beperking, en de openheid voor vriendschappen van burgers uit de Nederlandse samenleving.

Marlieke Helder, 1944215

B-these Pedagogische wetenschappen  
Vrije Universiteit Amsterdam

Begeleider: Dr. S. Kef

Juni 2013

## **Inhoudsopgave**

|  |    |
|--|----|
| <b>1. Aanleiding</b>                                       | 3  |
| <b>2. Theoretische inleiding</b>                           | 4  |
| 2.1 Blindheid en slechthoortheid                           | 4  |
| 2.2 Sociale participatie                                   | 5  |
| 2.3 Stigmatisering   | 7  |
| 2.4 Vriendschappen in de adolescentie                      | 9  |
| 2.5 Onderzoeksvragen                                       | 12 |
| <b>3. Methode</b>  | 14 |
| 3.1 Procedure  | 14 |
| 3.2 Respondenten   | 15 |
| 3.3 Instrumenten   | 16 |
| 3.4 Data-analyse   | 17 |
| <b>4. Resultaten</b>                                       | 18 |
| 4.1 Stigmatisering in de Nederlandse samenleving           | 18 |
| 4.2 Stigmatisering en openstaan voor vriendschappen        | 20 |
| 4.3 Verschillen tussen leeftijdsfasen                      | 20 |
| 4.4 Verschillen tussen mannen en vrouwen                   | 20 |
| 4.5 Sociale competentie, vriendennetwerk en stigmatisering | 21 |
| <b>5. Conclusie &amp; Discussie</b>                        | 21 |
| 5.1 Conclusie  | 21 |
| 5.2 Discussie  | 24 |
| 5.3 Aanbevelingen  | 25 |
| <b>Samenvatting</b>  | 28 |
| <b>Literatuurlijst</b>                                     | 30 |
| <b>Bijlages</b>  | 33 |

## 1. Aanleiding

Relaties met anderen, vrijetijdsbesteding, school en werk, oftewel sociale participatie: voor jonge mensen iets vanzelfsprekends om deel te nemen aan deze maatschappij. Echter, voor mensen met een visuele beperking kan sociale participatie een lastigere opgave zijn. Niet alleen de activiteiten worden door hun beperking moeilijk gemaakt, ook negatieve reacties van anderen bemoeilijken de sociale participatie (Kef, 2006). Toch zijn er mensen met een visuele beperking die succesvoller zijn in sociale participatie dan anderen. Hoe hebben zij dit bereikt en welke factoren hebben hierbij een rol gespeeld? Ondanks bestaande hulpverlening en begeleiding om mensen met een visuele beperking te ondersteunen, zijn er nog veel onduidelijkheden en onbeantwoorde vragen rondom dit onderwerp.

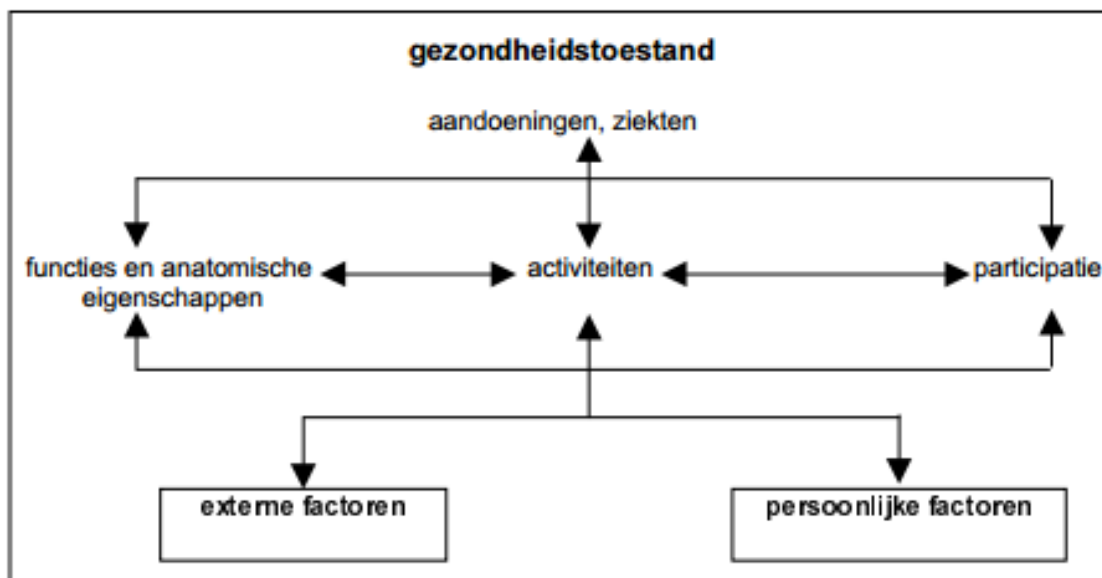
Een grootschalig onderzoek naar de psychosociale ontwikkeling, sociale netwerken en opvoeding van jongeren en jongvolwassenen met een visuele beperking is in 1994 gestart aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2004 wordt dit onderzoek voortgezet vanuit de afdeling Ontwikkelingspedagogiek van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Het doel van dit onderzoek is het verbeteren van de begeleiding voor succesvolle participatie van jonge personen met visuele beperkingen en het identificeren van de factoren die tot succes of problemen leiden (Kef, 2011). Het huidige onderzoek heeft als doel het verwerven van kennis over de omgeving van jongeren met een visuele beperking: welke factoren staan in verband met hun sociale relaties en wat is de visie van de samenleving op hun sociale participatie?

Hoe mensen uit de Nederlandse samenleving tegen de sociale participatie van jongeren met een visuele beperking aankijken is nog niet nader onderzocht. Kennis hierover zou kunnen bijdragen aan een verbetering van de hulpverlening voor adolescenten met een visuele beperking. Indien meer bekend wordt over de factoren die hun sociale netwerk vergroten en verbeteren, kan hier tijdens de hulpverlening een focus op gelegd worden. Daarnaast is het voor de jongeren met een visuele beperking zelf en hun familie ook van belang om hier meer kennis over te krijgen. Bewustwording van de factoren die stigmatisering versterken en hoe stigmatisering hen beperkt in de sociale participatie, is een eerste stap in de goede richting naar verandering. Het wetenschappelijk kwantificeren van de factoren die samenhangen met de sociale participatie van de mensen met een visuele beperking, kan bijdragen aan de werving van kennis over deze doelgroep. Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie gaan in dit geval hand in hand: wanneer wetenschappers erin slagen meer duidelijkheid te creëren rondom de sociale participatie van adolescenten met een visuele beperking en de factoren die hierbij meespelen, kan de verworven kennis toegepast worden in de praktijk.

## 2. Theoretische Inleiding

### 2.1 Blindheid en slechtziendheid

Het model voor de Internationale Classificatie van het menselijk Functioneren (ICF) van de World Health Organisation wordt gebruikt om te beschrijven hoe mensen met een beperking of aandoening hiermee omgaan en is een veelgebruikt model om het functioneren van de persoon in kaart te brengen (zie figuur 1). Het model beschrijft de wisselwerking tussen de aandoening of ziekte enerzijds en de externe en persoonlijke factoren anderzijds. De interacties tussen de verschillende aspecten kunnen plaatsvinden in beide richtingen. Voor een volledig beeld van het functioneren van een persoon wordt informatie over alle factoren verzameld. Vervolgens kunnen de relaties en causale verbanden worden onderzocht (WHO, 2002).



Figuur 1. ICF-model (WHO, 2002).

Met het begrip aandoening wordt de visuele beperking bedoeld. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen aangeboren en verworven aandoeningen, en tussen neurologische en oogheelkundige aandoeningen. Het visuele systeem bestaat uit drie onderdelen: de oogbollen, de gezichtsenuw en het optisch centrum in de hersenen. Een stoornis in één van deze drie onderdelen kan zorgen voor het ontstaan van een visuele beperking. Niet alle personen die lenzen of een bril dragen vallen onder de definitie van slechtziend. De World Health Organization (WHO) spreekt van een slechtziendheid bij een gezichtsscherpte van 30% of minder en/of een gezichtsveldbeperking van 30 graden of minder (Neve & Jorritsma, 2008). Een gezichtsscherpte van 30% betekent dat een slechtziende op 30 meter afstand kan zien

wat een goed ziend persoon op 100 meter afstand kan zien. Blindheid kan gedefinieerd worden als het geheel of vrijwel geheel ontbreken van lichtperceptie en/of een beperkt gezichtsveld. Naar schatting is het aantal blinden in Nederland ongeveer 75.000 (0,47%) en 225.000 slechtzienenden (1,36%).

*Tabel 1.* Indeling van visuele beperkingen volgens de ICD-10 classificatie (WHO, 2002).

|               | Visus                  | Gezichtsveld (°)    |
|---------------|------------------------|---------------------|
| Normaal ziend | $\geq 0.3$             | $\geq 30$           |
| Slechtzierend | $< 0.3$ en $\geq 0.05$ | $< 30$ en $\geq 10$ |
| Blind         | $< 0.05$               | $< 10$              |

Functies en anatomische eigenschappen beschrijven de kenmerken van de aandoening. Met persoonlijke factoren kunnen alle persoonlijke eigenschappen beschreven worden zoals geslacht, ras, leeftijd, aspecten van iemands functioneren, lichamelijke conditie, levensstijl, gewoonten, coping-gedrag, opvoeding, sociale achtergrond, opleiding, beroep, levenservaringen, het algehele gedragspatroon en karakter, persoonlijke psychische eigenschappen en andere kenmerken (WHO, 2002). Dit theoretisch kader wordt gebruikt bij de onderzoeksprojecten van Kef (2006). Het model kan hulp bieden bij het vinden van een verklaring waarom sommige jongeren wel problemen ondervinden op psychosociaal gebied en anderen niet.

## *2.2 Sociale participatie*

Sociale participatie (deelname aan het maatschappelijke en sociale leven) kan plaatsvinden op vele domeinen. In dit onderzoek ligt de focus op drie verschillende domeinen: opleiding en werk, relaties en vrijetijdsbesteding. Uit verscheidene onderzoeken is gebleken dat de participatie van jongeren met een visuele beperking op alle drie de domeinen beperkt is. Zo bleek bijvoorbeeld uit een onderzoek van Gold, Shaw, en Wolffe (2010) dat jongeren met een visuele beperking vaker deelnamen aan passieve interactieve activiteiten dan actieve interactieve activiteiten. Ook is het sociaal netwerk van personen met een visuele beperking significant kleiner dan het sociaal netwerk van personen zonder beperkingen (Kef, 2006) en is het aantal werklozen onder mensen met een visuele beperking significant hoger dan het aantal werklozen zonder visuele beperking (Goertz, Lierop, Houkes & Nijhuis, 2010).

Wordt deze beperkte sociale participatie veroorzaakt door de omgeving van de persoon met een visuele beperking, of kan de persoon zelf ook voor verandering zorgen en de sociale participatie verbeteren?

In de studie van Burrowes en Needs (2009) wordt het ‘Context of Change Model’ (CCM) besproken, een model dat ook als theoretisch raamwerk kan dienen in het onderzoek naar sociale participatie bij mensen met een visuele beperking. De hoofdgedachte achter dit model is dat intrinsieke motivatie van essentieel belang is om doelen te bereiken. Een belangrijke voorwaarde voor het bevorderen van sociale participatie van personen met een visuele beperking zou dus de motivatie (bereidheid om te veranderen) zijn. Het model bespreekt drie componenten die een directe invloed hebben op de bereidheid om te veranderen. Het eerste component is de interne context van het individu, zoals persoonlijkheidseigenschappen, eigenwaarde, acceptatie van de beperking en autonomie. Het tweede component, een katalysator, is een persoon of situatie die persoonlijke of sociale contacten en veranderingen op positieve wijze weet te beïnvloeden. De laatste component van het CCM model is de omgeving en culturele context. Daarnaast zijn er in het ‘Barriers to Change Model’ (BCM) barrières benoemd die de bereidheid tot verandering tegenwerken. Indien deze barrières sterk genoeg zijn, zullen zij voorkomen dat de persoon daadwerkelijk gemotiveerd blijft om te veranderen en sociale participatie te bevorderen. In onderstaande tabel staan deze barrières beschreven.

*Tabel 2. Barrières voor verandering (Burrowes & Needs, 2009)*

|    |   |
|----|---|
| 1  | Waargenomen belang van verandering  |
| 2  | Probleemherkenning  |
| 3  | Waargenomen niveau van verantwoordelijkheid voor verandering                  |
| 4  | Waargenomen kosten-batenanalyse voor verandering                              |
| 5  | Waargenomen urgentie om nu te veranderen                                      |
| 6  | Waargenomen persoonlijke bekwaamheid om te veranderen                         |
| 7  | Waargenomen persoonlijke bekwaamheid om de verandering in stand te houden     |
| 8  | Waargenomen kosten geassocieerd met de middelen voor verandering              |
| 9  | Waargenomen geschiktheid en doeltreffendheid van de middelen voor verandering |
| 10 | Realiteiten van verandering   |

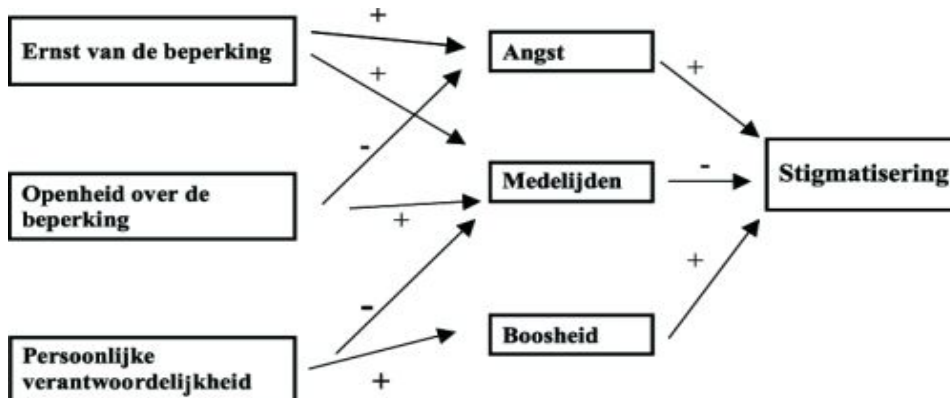
In het huidige onderzoek wordt de focus gelegd op één van de drie componenten van het CCM model, namelijk de omgeving. Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat het algemeen welzijn van personen met een visuele beperking in grote mate bepaald wordt door de omgeving. Hoe de omgeving naar deze personen kijkt, bepaalt tevens hoe zij op deze personen reageren. Zo is er vaak sprake van uitsluiting, vermijding, onbegrip, vooroordelen, ongepaste nieuwsgierigheid en onderschatting van fysieke en mentale mogelijkheden (Fiesler, Lechner & Bos, 2008).

### *2.3 Stigmatisering*

Vooroordelen en attitudes jegens mensen met een visuele beperking kunnen een groot obstakel zijn voor hun integratie in de samenleving (Söder, 1990). Stigmatisering is het toeschrijven van een afwijkend of ongewenst kenmerk aan een individu of groep dat negatieve reacties oproept bij anderen beperking (Fiesler, Lechner, & Bos, 2008). Het is een complex proces van cognities, emoties en gedragingen dat opgeroepen wordt door stigma's en vindt zowel automatisch als bewust plaats (De Graaff-Wijnberg, Bos, & Lodewijkx (2006). Stigmatisering is een lang bestaand probleem in de samenleving. Goffman (1963) heeft belangrijk onderzoek uitgevoerd naar stigmatisering. Volgens hem creëren mensen een beeld van wat 'normaal' is. Alles wat daarbuiten valt wordt niet gezien als menselijk en is 'slachtoffer' van stigmatisatie. Ze bouwen een geloofssysteem op dat hun in staat stelt te rationaliseren dat de gestigmatiseerde mensen ontweken moeten worden. Overtuigingen over stigma's zijn vaak publiekelijk. Goffman onderscheidde twee manieren waarop stigmatisering ervaren kan worden. Ten eerste kan de persoon in diskrediet gebracht worden, wanneer hij of zij een duidelijk zichtbare signaal geeft van anders zijn. Ten tweede kan de persoon diskredietbaar zijn, wat inhoudt dat hij of zij het anders-zijn ziet als iets wat in diskrediet gebracht moet worden.

Crandell en Moriarity (1995) vonden in hun onderzoek dat de mate van sociale afwijzing bepaald wordt door de ernst van de beperking en de mate waarin de desbetreffende persoon de beperking had kunnen voorkomen. Dit wordt in het model van Dijker en Koomen (2003) uitgebreid met de openheid over de beperking. In dit model worden verschillende cognitieve factoren en emotionele reacties, welke van invloed zijn op de mate van stigmatisering, gecombineerd. Ernst van de beperking, openheid over de beperking en persoonlijke verantwoordelijkheid voor de beperking kunnen de emotionele reacties angst, medelijden en boosheid veroorzaken. Deze reacties hebben vervolgens invloed op de mate van stigmatisering. In Figuur 2 wordt een overzicht gegeven van de positieve en negatieve

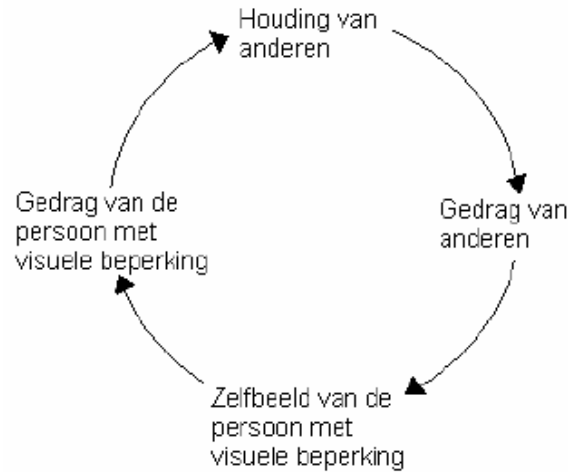
invloeden van de factoren.



*Figuur 2.* Model van stigmatisering van mensen met een visuele beperking (Fiesler, Lechner, & Bos, 2008).

De emoties angst, medelijden en boosheid van ziende mensen beïnvloeden dus de mate waarin zij de mensen met een visuele beperking stigmatiseren. Maar daarnaast heeft de persoon met een visuele beperking zelf ook invloed op stigmatisering. Hoe hij of zij naar zichzelf kijkt en zich gedraagt, heeft invloed op de houding van anderen. Tuttle & Tuttle illustreren de relaties tussen attitudes, gedragingen en het zelfconcept (zie figuur 3). Volgens hen bepaalt de houding van de omgeving mede het gedrag van de mensen met een visuele beperking. Dit heeft weer invloed op het zelfbeeld van de persoon met een visuele beperking wat effect heeft op zijn of haar gedrag. Dit gedrag is vervolgens weer medebepalend voor de houding van de omgeving jegens deze groep mensen. Stigmatisering wordt dus niet alleen bepaald door hoe de omgeving tegenover de personen met een visuele beperking staat, maar ook door het zelfconcept van de personen.





*Figuur 3.* Verbanden tussen attitudes, gedragingen en het zelfconcept. Tuttle & Tuttle (2004, p. 47)

Major en O'Brien (2005) beschrijven vier mechanismes waarbij stigmatisering een negatieve impact kan hebben voor de persoon die gestigmatiseerd wordt. Ten eerste kunnen negatieve behandeling en discriminatie zorgen voor een negatieve invloed op sociale status, psychologisch welzijn en de fysieke gezondheid van de persoon die gestigmatiseerd wordt. Ten tweede kunnen negatieve stereotyperingen en verwachtingen het gedrag van de omgeving sturen die van invloed zijn op de gedachten, gevoelens en gedragingen van de persoon die gestigmatiseerd wordt. De gedragingen van deze persoon kan vervolgens zorgen voor een bevestiging van het stereotype gedrag. Ten derde kunnen associatieve verbanden in het geheugen en het stereotype gedrag dat ze impliceren zorgen voor een directe activatie van het stereotype gedrag wanneer een stereotypering geactiveerd wordt. Tenslotte kan stigmatisering een bedreiging vormen voor de identiteit van de persoon die gestigmatiseerd wordt. De manier waarop anderen naar ze kijken, hun interpretatie van sociale contexten en hun motieven en doelen kunnen de manier waarop mensen vorm geven aan hun emoties, overtuigingen en gedragingen beïnvloeden.

#### *2.4 Vriendschappen in de adolescentie*

De adolescentiefase wordt beschreven als een periode van psychologische en lichamelijke groei. Deze fase ligt bij de meeste mensen tussen de leeftijd van 12 en 20 jaar. Fysieke veranderingen, psychologische ontwikkeling en sociale aanpassing vinden plaats bij iedere adolescent. Deze periode kan zorgen voor een toename in angst en stress. Het belangrijkste doel van de adolescentiefase is het ontwikkelen van de eigen identiteit en autonomie. Een

verschuiving ontstaat van adolescent-volwassene-relaties naar adolescent-leeftijdsgenoten-relaties.

Sociale netwerken kunnen bekeken worden vanuit structureel en functioneel oogpunt. Bij de structuur van een netwerk kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de grootte en de samenstelling. De functionaliteit van een netwerk gaat over de sociale steun, zowel emotioneel als praktisch. Een onderscheid kan gemaakt worden tussen waargenomen steun (de subjectieve waarneming van de persoon) en ontvangen steun (de daadwerkelijke mate van verkregen steun). Cauce en Srebnik (1990) beschrijven drie soorten systemen van aanbieders van sociale steun: familie, vrienden en een formeel systeem vanuit de bredere omgeving, zoals school of hulpverleners. De aanwezigheid van anderen, gewaardeerd voelen, het ontvangen van tekenen van liefde en begrip en sociale steun ontvangen bevorderen de zelfwaardering en het zelfvertrouwen. Dit kan een buffer zijn voor stress en voor verbetering zorgen in coping strategieën gedurende het hele leven (Kef, Habekothé & Hox, 1998). Dat het sociale netwerk van groot belang is voor het welzijn is gebleken uit het onderzoek van Kef, Hox & Habekothé (2000) die een sterk verband aantoonde tussen persoonlijke netwerk karakteristieken en mentale en fysieke gezondheid.

Adolescenten met een visuele beperking vertonen een hogere mate van kwetsbaarheid en problemen dan ziende adolescenten (Hurre & Aro, 1998). Ze ervaren minder sociale steun, hebben meer psychologische problemen en lijken meer sociaal geïsoleerd te zijn. Zij hebben kleinere sociale netwerken die voornamelijk gelimiteerd zijn tot familieleden en andere mensen met een visuele beperking (Kef, 2002). Gemiddeld bedraagt hun sociale netwerk 15 belangrijke personen, tegenover 15 tot 20 belangrijke personen in het netwerk van ziende adolescenten (Kef, 2006). Wel bleek dat het netwerk groter wordt naarmate de leeftijd van de adolescent stijgt. Een groot netwerk van een adolescent met een visuele beperking wordt het beste voorspeld door de variabelen: het hebben van werk, een hoge mate van beheersing (hoge locus of control), blind zijn en vrouw zijn (Kef, 2000).

In de adolescentie komt de focus meer te liggen op vriendschappen en zoekt een adolescent meer toenadering tot leeftijdsgenoten. Zij spelen een belangrijke rol voor jongeren met een visuele beperking; een positief lineair verband is gevonden tussen steun van leeftijdsgenoten en algemeen welzijn (Kef & Deković, 2004). Een belangrijk verschil tussen de vriendschappen van jongens en meisjes, is de verwachtingen die zij hebben en de eisen die zij stellen aan een goede vriendschap. Bij meisjes ligt de nadruk op het emotionele, intieme aspect van vriendschap. Bij jongens is de grote vriendengroep belangrijker, en de participatie van deze vriendengroep aan gezamenlijke activiteiten (Kalksma, 2005; Kuivenhoven, 2007).

Voor adolescenten met een visuele beperking is dit ook het geval: meisjes hebben intiemere vriendschapsrelaties dan jongens (Kuivenhoven, 2007). De intimiteit van de vriendschappen nemen af naarmate de adolescenten ouder worden. Ook de ernst van de beperking is van invloed op de intimiteit van de vriendschappen: slechtzijnde jongeren hadden meer intimiteit met hun vrienden dan blinde jongeren (Kuivenhoven, 2007).

Dwyer (2000) benoemt een aantal factoren die van invloed zijn op het aangaan van vriendschappen en relaties: nabijheid, gelijkheid en aantrekkelijkheid, wederzijds elkaar aardig vinden en sociale competenties. Adolescenten hebben vaak vriendschappen met jongeren waarmee zij een gelijkenis hebben, zoals sociale klasse, uiterlijke verschijning, populariteit, leeftijd, sekse en/of interesses. Uit het onderzoek van Kalksma (2005) is gebleken dat dit ook geldt voor adolescenten met een visuele beperking. Gelijkenissen in leeftijd, geslacht, kledingstijl, interesses en populariteit waren het belangrijkste voor hen.

Directe gevolgen van een visuele beperking die sociale relaties bemoeilijken zijn onder andere problemen met oogcontact, visuele aanwijzingen voor verschijning en gedragingen missen, problemen met interpretatie van andermans gedrag, minder mogelijkheden tot imitatie van verschijning en gedragingen, en problemen in mobiliteit. Daarnaast zorgen negatieve sociale attitudes, gevoelens van onzekerheid vanwege het anders-zijn en gevoelens van afhankelijkheid en fysieke omgevingsbarrières voor een beperking in sociaal en seksueel functioneren (Kef & Bos, 2006). Een gebrek aan leeftijdsgenoten als rolmodel en een grotere nadruk op hun beperking maken de adolescentie dan tot een grotere uitdaging voor mensen met een visuele beperking (Gold, Shaw, & Wolffe, 2010). Toch is uit onderzoek gebleken dat de meeste jongeren met een visuele beperking zelf geen problemen ondervinden in hun vriendschappen. Zij zijn tevreden met de vriendschappen die ze hebben en tonen initiatief in het onderhouden van deze vriendschappen (Kalksma, 2005; Kuivenhoven, 2007). Adolescenten met een visuele beperking lijken een lager zelfbeeld te hebben dan ziende leeftijdsgenoten (Huure & Aro, 1998), maar vriendschappen kunnen een positieve bijdrage leveren aan het verbeteren van het zelfbeeld en het verminderen van eenzaamheid (Kalksma, 2005).

Ook sociale competenties staan in positief verband met de steun van leeftijdsgenoten (Cauce, 1986). In het voorgaand besproken project van de VU (Kef, 2006) is onder andere onderzoek gedaan naar hoe geaccepteerd jongeren met een visuele beperking zich voelen. Dit bleek in positief verband te staan met de totale netwerk grootte, het welbevinden, de zelfwaardering en de acceptatie van hun visuele beperking. Ook hebben jongeren die zich meer geaccepteerd voelen in vriendschappen minder gevoelens van eenzaamheid.

## 2.5 Onderzoeksvragen

In deze B-these staat de omgeving van de adolescent met een visuele beperking centraal. De focus wordt hierbij gelegd op vriendschappen en de sociale participatie van deze adolescenten. De eerste onderzoeksvraag die hierbij gesteld kan worden luidt:

*1) 'Worden mensen met een visuele beperking gestigmatiseerd door ziende burgers uit de Nederlandse samenleving en komt dit overeen met het gevoel gestigmatiseerd te worden van de mensen met een visuele beperking?'*

Bovenstaande bevindingen beschrijven hoe stigmatisering door de omgeving een adolescent kan beperken in zijn of haar functioneren. Nader onderzoek kan gedaan worden naar de mate van stigmatisering in de Nederlandse samenleving en hoe de mensen met een visuele beperking dit zelf ervaren. Indien blijkt dat in Nederland veel gestigmatiseerd wordt, kan actie ondernomen worden om dit tegen te gaan en de negatieve gevolgen van stigmatisering te beperken. Wanneer zou blijken dat er een verschil bestaat tussen de mate waarin de adolescenten met een visuele beperking stigmatisering ervaren en de daadwerkelijke mate van stigmatisering, is het van belang om hier meer onderzoek naar uit te voeren. Ervaart de adolescent met de visuele beperking bijvoorbeeld veel stigmatisering, is het van belang om dit gevoel tegen te gaan. Uit sociaal-psychologisch onderzoek blijkt dat mensen met een visuele beperking regelmatig te maken krijgen met stigmatiserende reacties beperking (Fiesler, Lechner, & Bos, 2008). Daarom wordt verwacht wordt dat er ook in de Nederlandse samenleving gestigmatiseerd wordt door de ziende burgers, en dat de mensen met een visuele beperking dit ook zo ervaren.

Daarnaast zijn de volgende onderzoeksvragen gesteld om nader inzicht te verkrijgen in hoeverre mensen uit de Nederlandse samenleving openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking:

*2.1) 'Hoe is de samenhang tussen stigmatisering en het openstaan voor vriendschap met mensen met een visuele beperking?'*

Aangezien is gebleken dat vriendschappen een beschermende factor kunnen zijn voor de adolescent met een visuele beperking, is het van belang om te onderzoeken welke factoren samenhangen met de mate waarin een zierend persoon openstaat voor vriendschappen met deze adolescenten. Wanneer namelijk blijkt dat een bepaalde groep burgers minder openstaat voor deze vriendschappen, kan getracht worden deze instelling te veranderen wat de adolescenten met een visuele beperking ten goede kan komen. Onderzoek naar de samenhang tussen stigmatisering en het openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking

is tot op heden nog niet uitgevoerd. Verwacht wordt dat er een positief verband bestaat tussen stigmatisering en het openstaan voor vriendschap met mensen met een visuele beperking. Wanneer mensen stigmatiseren en dus negatieve ideeën hebben over mensen met een visuele beperking, kunnen deze negatieve ideeën een blokkade vormen in de bereidheid tot het aangaan van deze vriendschappen.

2.2) *‘Wat is het verschil tussen adolescenten en volwassenen in het openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking?’*

Onderzoek naar de samenhang tussen stigmatisering en het openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking is tot op heden nog niet uitgevoerd. Uit onderzoek van Kalksma (2005) en Kuivenhoven (2007) is gebleken dat vriendschappen in de adolescentie vaak ontstaan door gelijkenissen tussen de twee personen. Aangezien er een belangrijk verschil bestaat tussen adolescenten met een visuele beperking en adolescenten zonder visuele beperking, wordt verwacht dat zij minder openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking dan volwassenen.

2.3) *‘Wat is het verschil tussen mannen en vrouwen in het openstaan voor vriendschap met mensen met een visuele beperking?’*

Uit eerder onderzoek is gebleken dat niet alleen bij ziende adolescenten een verschil bestaat in de vriendschappen tussen jongens en meisjes, ook bij de jongeren met een visuele beperking is dit het geval. Bij meisjes ligt de nadruk op het emotionele, intieme aspect van vriendschap. Bij jongens is de grote vriendengroep belangrijker, en de participatie van deze vriendengroep aan gezamenlijke activiteiten (Kalksma, 2005). Bij het ondernemen van activiteiten kan de visuele beperking van groter nadeel zijn dan bij de vriendschappen van meisjes, waarbij het delen van gevoelens van belang is. Verwacht wordt daarom dat jongens minder openstaan voor vriendschappen met jongeren met een visuele beperking dan meisjes..

Tenslotte luidt de laatste onderzoeksvraag:

3) *‘Hoe is de samenhang tussen het gevoel van gestigmatiseerd worden, de zelfperceptie van sociale competentie en het aantal vrienden dat mensen met een visuele beperking hebben?’.*

Bovenstaande bevindingen beschreven dat er een positief verband bestaat tussen de steun van leeftijdsgenoten en het welzijn van de adolescenten met een visuele beperking. Of de mate waarin deze adolescenten stigmatisering ervaren ook in verband staat met de totale grootte van het vriendennetwerk, kan van belang zijn om te onderzoeken. Want, wanneer blijkt dat de adolescenten die meer stigmatisering ervaren een kleiner vriendennetwerk hebben, kan de aandacht gericht worden op het tegengaan van deze negatieve gevoelens. Een causaal verband is niet te bewijzen, maar het zou kunnen zijn dat adolescenten zichzelf meer isoleren wanneer

zij veel stigmatisering ervaren waardoor zij een kleiner vriendennetwerk hebben. Zoals eerder beschreven spelen vrienden een belangrijke rol in het bevorderen van het algemeen welzijn van de jongere met een visuele beperking (Kef & Deković, 2004). Met meer vrienden zullen de adolescenten dan ook meer steun ervaren. Verwacht wordt dat minder stigmatisering ervaren wordt bij een groter vriendennetwerk, en er dus een negatief verband bestaat tussen de grootte van het vriendennetwerk en het gevoel van gestigmatiseerd worden.

Tevens is in huidig onderzoek gemeten hoe adolescenten hun sociale competentie zelf ervaren. Indien blijkt dat er een negatief verband bestaat tussen de twee componenten van de zelfperceptie van sociale competentie en de mate waarin zij gestigmatiseerd voelen, kan deze competentie gebruikt en verbeterd worden bij de hulpverlening. Naar het verband tussen sociale competenties en ervaren stigmatisering is nog geen onderzoek verricht. Verwacht wordt dat er een negatief verband bestaat tussen de twee componenten van zelfperceptie van sociale competentie en het gevoel van gestigmatiseerd worden.

### **3. Methode**

#### *3.1 Procedure*

Voor de dataset uit het project van de VU (Kef, 2006) zijn vragenlijsten ingevuld door mensen met een visuele beperking. Concepten die onder andere naar voren kwamen zijn: mate van visuele beperking, mobiliteit, huwelijkse tevredenheid, sociaal netwerk, sociale steun, algemeen welzijn, zelfperceptie van sociale competentie, gevoel van eigenwaarde, eenzaamheid, acceptatie van de visuele beperking, autonomie, stigmatisatie, herinneringen aan opvoeding, ouderschap verwachtingen, ouderschap zelfeffectiviteit, ouderlijke rechtvaardiging en ouderschapstress. Voor deze dataverzameling zijn verschillende bestaande instrumenten gebruikt. Alle schalen hebben een voldoende tot goede betrouwbaarheid. Het onderzoek werd uitgevoerd met behulp van computer ondersteund interviewen, ook wel bekend als Computer Assisted Data Collection (CADAC). Dit is een persoonlijk interview wat bij de respondenten thuis op de laptop afgenomen kan worden. In dit geval is een gemengde methode gebruikt van CAPI (Computer Assisted Personal Interview) en CASI (Computer Assisted Self Interview). Bij CAPI stelt de interviewer de vraag, antwoordt de respondent en typt de interviewer het antwoord in. Bij CASI wordt de vraag gesteld door de interviewer, waarna de respondent zelf het antwoord intypt. Deze methode is gekozen voor de items waarbij persoonlijke en gevoelige vragen gesteld werden (Kef, 2006).

Voor het huidige onderzoek is een vragenlijst samengesteld over de mogelijke stigmatiserende gevoelens van de Nederlandse samenleving over de sociale participatie bij jongeren met een visuele beperking. In de vragenlijst voor scholieren worden de respondenten aangesproken met 'je' en in de vragenlijst voor op straat worden de respondenten aangesproken met 'u'. Voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst is informatie over het onderzoek verstrekt aan de respondenten (zie bijlage 1). Daarnaast is een informed consent toegevoegd: alle respondenten zijn geïnformeerd over de vertrouwelijkheid van het onderzoek, de mogelijkheid tot terugtrekking op ieder moment, en de vrijwilligheid van de deelname. Vervolgens konden zij een toestemmingsverklaring tekenen (zie bijlage 2). De data is verzameld op verschillende locaties. In de trein, op de markten in Amsterdam en bij hogescholen en universiteit zijn respondenten geworven. Ook zijn scholieren van de middelbare school HAVO en VWO bereid gevonden om de vragenlijst in te vullen. De data is ingevoerd in SPSS.

### *3.2 Respondenten*

Dit B-these onderzoek maakt deel uit van het grootschalige project van de VU waarbij onderzoek gedaan wordt naar de psychosociale ontwikkeling, sociale netwerken en opvoeding van jongeren en jongvolwassenen met een visuele beperking (Kef, 2006). Voor dit project zijn respondenten geworven die blind en slechtziend zijn. Niet alle respondenten ontvingen hulp of begeleiding. Het project van de VU beschikt over een dataset van 290 jongeren en jongvolwassenen met een visuele beperking, in de leeftijd van 20 tot 40 jaar. De mannen (55%) en vrouwen (45%) zijn redelijk goed verdeeld. De hoogst voltooide opleiding liep uiteen van basisschool tot wetenschappelijk onderwijs.

Daarnaast zijn respondenten zonder visuele beperking geworven op straat en op markten in Amsterdam, bij de hogeschool van Amsterdam, de Universiteit van Amsterdam, op stations, en in de trein. Middelbare scholieren van HAVO en VWO in verschillende woonplaatsen binnen Nederland zijn tevens gevraagd de vragenlijst in te vullen. Dit resulteerde in een dataset bestaande uit 504 respondenten. Hiervan zijn 40% mannen en 60% vrouwen. De leeftijd varieert van 14 jaar tot 73 jaar met een gemiddelde van 24 jaar. 90% van de respondenten had een Nederlandse nationaliteit, 3% had een westerse nationaliteit en 7% had een niet-westerse nationaliteit. Voor de respondenten gold een opleidingsniveau uiteenlopend van middelbare school tot aan wetenschappelijk onderwijs.

### 3.3 Instrumenten

Ten eerste is gebruikt gemaakt van een aantal concepten uit de bestaande dataset van het project van de VU (Kef, 2006), namelijk: gevoel van gestigmatiseerd worden, zelfperceptie van sociale competentie en de grootte van het vriendennetwerk.

Het gevoel van gestigmatiseerd worden is gemeten met de waargenomen discriminatie subschaal van de meting van ervaren stigmatisering (Ali, Strydom, Hassiotis, Williams & King, 2008). Deze bestaat uit vier items, met een 5-punts Likertschaal en een voldoende betrouwbaarheid ( $\alpha = .69$ ). Een hogere score duidt op een hoger gevoel van gestigmatiseerd worden.

De zelfperceptie van sociale competentie werd gemeten met Harter's Adult Self Perception Profile (Messer & Harter, 1986). Twee subschalen zijn gemeten: competenties met betrekking tot (romantische) relaties en acceptatie in vriendschappen. De respondenten kiezen een uitspraak die het beste bij ze past en geven dan aan of deze uitspraak waar of zeer waar is voor hen. Elk item krijgt dan een score tussen 1 en 4, waarbij een hogere score wijst op een positievere zelfperceptie van sociale competentie. In deelprojecten binnen de studie van Kef bleken deze schalen een betrouwbaarheid die tussen matig en voldoende lag te hebben.

De grootte van het sociale netwerk is gemeten met The Social Network Map (Tracey & Whittaker, 1990). Hierbij worden vragen gesteld met betrekking tot de omvang en samenstelling van het sociale netwerk. Voor elke sector naaste familie, uitgebreide familie (bijvoorbeeld oom, tante, nicht), vrienden, klasgenoten/leraren/-collega's, clubgenoten, burens, professionals/therapeuten, en leeftijdsgenoten van de zorgeenheid, is de vraag gesteld: 'Zijn er in deze sector belangrijke personen voor u?'. Iedere persoon kan in slechts één sector genoemd worden. Ter vervanging van de papieren versie is voor dit project een online/interview versie gemaakt, waarin per categorie gevraagd werd welke personen in dat deel van het netwerk zaten. Wegens tijdgebrek is in 2009 nog een aanpassing gemaakt. Niet alle namen werden per categorie opgenoemd, maar het aantal personen in de betreffende sector. De totale grootte van het sociale netwerk is berekend door alle personen op te tellen. Voor dit onderzoek is alleen het item over de grootte van het vriendennetwerk gebruikt.

De samengestelde vragenlijst voor de mogelijke stigmatisering van goedziende burgers uit de maatschappij bestaat uit twee delen. Het eerste deel gaat over de respondent zelf en het tweede deel gaat over mensen met een visuele beperking. De items zijn gebaseerd op verschillende vragenlijsten en modellen (Fiesler, Lechner, & Bos, 2008; Callewaert, 2007; Kalichman et al. 2005). Voor een gedetailleerd overzicht van de itemreferenties, zie bijlage 6.



Voor het onderzoek naar vriendschap is een specifiek item toegevoegd aan de vragenlijst, namelijk: *Het hebben van een vriendschap met iemand met een visuele beperking zou ik geen probleem vinden*.

Stigmatisering werd gemeten met 14 items, waarbij uitspraken werden gegeven en de respondent aangaf in welke mate hij/zij het hiermee eens was. Vervolgens werd een aantal uitspraken gegeven welke gemeten werden met een 5-punts Likertschaal waarbij een hoge score duidt op een hoge mate van stigmatisering. De betrouwbaarheid van de stigma-items is voldoende ( $\alpha = .67$ ). De uitspraken zijn deels in het algemeen gesteld, om te voorkomen dat de persoon sociaal wenselijk gaat antwoorden als het over zichzelf gaat. Voorbeeld van een algemeen gesteld item is: *Goed ziende mensen discrimineren mensen met een visuele beperking*.

Tenslotte zijn demografische gegevens gevraagd als geslacht, leeftijd, nationaliteit en opleidingsniveau. Ook werd gevraagd of de persoon iemand kende met een visuele beperking en zo ja, wat de relatie met deze persoon was. Tevens zijn balkjes weergegeven met tegenstellende persoonlijkheidskenmerken. De respondenten konden aangeven wat hun verwachtingen zijn over de persoonlijkheid van mensen met een visuele beperking door een kruisje op de lijn te zetten. Hierop volgend zijn enkele gesloten vragen toegevoegd over de verwachting van de respondent wat betreft de vervolgopleiding en werksituaties van mensen met een visuele beperking. Tot slot is een balkje weergegeven met de vraag of de persoon eerlijk is geweest, met als nul-punt 'nee' en als eindpunt 'ja'. Door een kruisje op de lijn te zetten konden zij aangeven hoe eerlijk zij de vragenlijst hebben ingevuld.

Drie verschillende versies van de vragenlijst zijn verspreid. Eén versie had geen afbeelding bijgevoegd, één versie had een negatieve afbeelding van een persoon met een visuele beperking bijgevoegd en één versie bevatte een positieve afbeelding van een persoon met een visuele beperking. Dit is gedaan om te kunnen onderzoeken of er een samenhang is tussen een positieve, negatieve of neutrale afbeelding en de positiviteit van de antwoorden van respondenten. Voor de drie verschillende versies van de vragenlijsten, zie bijlage 3, 4 en 5.

### 3.4 Data-analyse

Voorafgaand aan het uitvoeren van de analyses zijn vier contra-indicatieve items omgescoord. Vervolgens is een somscore gemaakt van de 14 items die stigmatisering meten, om zo een totaalscore voor stigmatisering te creëren. Daarnaast is een totaalscore gecreëerd voor de score van de 4 items over het gevoel gestigmatiseerd te worden van de mensen met een

visuele beperking. De gevonden resultaten waren significant bij het gehanteerde niveau van .05. Tevens werd met een significantieniveau tussen .05 en .10 onderzocht of er sprake is van een trend, zodat aangetoond kan worden welke resultaten in een bepaalde richting wijzen.

Voor de eerste onderzoeksvraag, *‘Worden mensen met een visuele beperking gestigmatiseerd door ziende burgers uit de Nederlandse samenleving en komt dit overeen met het gevoel gestigmatiseerd te worden van de mensen met een visuele beperking?’*, is de normaalverdeling met bijbehorende gemiddeldes en standaarddeviaties bestudeerd.

Voor onderzoeksvraag 2.1, *‘Hoe is de samenhang tussen stigmatisering en het openstaan voor vriendschap met mensen met een visuele beperking?’*, is ook met de pearson correlatie onderzocht of er een verband was tussen deze twee variabelen.

Voor onderzoeksvraag 2.2, *‘Wat is het verschil tussen adolescenten en volwassenen in het openstaan voor vriendschap met mensen met een visuele beperking?’*, is met behulp van de independent samples t-test gecontroleerd voor een verband tussen leeftijdsfase en de openheid voor deze vriendschappen.

Tenslotte is voor onderzoeksvraag 2.3, *‘Is er een verschil in geslacht in het openstaan voor vriendschap met mensen met een visuele beperking?’*, een independent samples t-test uitgevoerd om na te gaan of mannen en vrouwen verschillen in hoeverre zij openstaan voor vriendschap met mensen met een visuele beperking.

Voor onderzoeksvraag 3, *‘Hoe is de samenhang tussen het gevoel van gestigmatiseerd worden, de zelfperceptie van sociale competentie en het aantal vrienden dat mensen met een visuele beperking hebben?’*, is met behulp van de pearson correlatie onderzocht of er verbanden bestaan tussen deze variabelen.

## **4. Resultaten**

### *4.1 Stigmatisering in de Nederlandse samenleving*

Veertien items op een 5-punts Likertschaal zijn tot een somscore gemaakt om de variabele stigmatisering te creëren. De laagst mogelijke score die een respondent dus voor zijn score stigmatisering kan hebben is 14 (14x1) en de hoogst mogelijke score is 70 (14x5). Om te onderzoeken of de ziende burgers uit de Nederlandse samenleving stigmatiseren, is een histogram gemaakt voor de totaalscore van stigmatisering. Deze bleek normaal verdeeld te zijn. Score 3 op een item over stigmatisering is neutraal. Vanaf score 4 ben je het ‘mee eens’ met de stelling over stigmatisering, dus vanaf score 4 op een item wordt verwacht dat men

stigmatiseert. Voor de totaalscore van stigmatisering is dus de verwachting dat vanaf een score van 56 (14x4) gestigmatiseerd wordt. Met behulp van descriptives is het gemiddelde ( $M = 36.76$ ) en de standaarddeviatie ( $SD = 5.19$ ) berekend. Het 95% betrouwbaarheidsinterval ( $36.76 \pm 5.51$ ) loopt van 31.571 tot 41.95. Volgens deze gegevens zou men stigmatiseren vanaf een totaalscore van 41.95. Wanneer dit gedeeld wordt door het aantal items dat de somscore van stigmatisering bevat (42:14), blijkt dat per item gemiddeld 3 gescoord wordt. Een score van 3 op een item houdt in dat de respondent neutraal is over deze stelling. Met een meanscore van 36.76 kan dus in dit onderzoek geconcludeerd worden dat er door de ziende Nederlandse burgers zeer weinig gestigmatiseerd wordt, omdat zij gemiddeld lager scoren dan 56 of 42. Door 16.9% van de Nederlandse burgers wordt wel gestigmatiseerd: zij scoren op stigmatisering 42 of hoger.

Om te onderzoeken of deze resultaten overeenkomen met het gevoel van gestigmatiseerd worden van de mensen met een visuele beperking, is hetzelfde uitgevoerd. Vier items op een 5-punts Likertschaal zijn tot een somscore gemaakt om de variabele gevoel van gestigmatiseerd worden te creëren. Met een histogram is gekeken naar de verdeling van het gevoel van gestigmatiseerd worden van de mensen met een visuele beperking, welke ook normaal verdeeld bleek, met een gemiddelde van 8.05 en een standaarddeviatie van 2.39. De laagst mogelijke score voor het gevoel van gestigmatiseerd worden was 4 (4x1) en de hoogst mogelijke score was 20 (4x5). Voor de totaalscore van het gevoel van gestigmatiseerd worden is dus de verwachting dat vanaf een score van 16 (4x4) men daadwerkelijk het gevoel heeft dat hij/zij gestigmatiseerd wordt. Het 95% betrouwbaarheidsinterval ( $8.05 \pm 2.39$ ) loopt van 5.66 tot 10.44. Volgens deze gegevens zou men daadwerkelijk het gevoel hebben gestigmatiseerd te worden vanaf een totaalscore van 10.44. Wanneer dit gedeeld wordt door het aantal items dat de somscore bevat (10.44:4), blijkt dat per item gemiddeld 2.61 gescoord wordt. Een score van 2 op een item houdt in dat men het niet eens is met de stelling over gestigmatiseerd worden en een score van 3 op een item houdt in dat de respondent neutraal is over deze stelling. Geconcludeerd kan worden dat de respondenten met een visuele beperking het gevoel hebben zeer weinig gestigmatiseerd te worden, omdat zij gemiddeld lager scoren (8.05) dan de minimale waarde voor het gevoel gestigmatiseerd te worden (11 of 16). De mensen meteen visuele beperking worden dus zeer weinig gestigmatiseerd door de ziende burgers uit de Nederlandse samenleving, en ervaren dit ook zo. 14.1% van de mensen met een visuele beperking gaf aan zich wel gestigmatiseerd te voelen: zij scoorden op stigmatisering een 11 of hoger.

#### 4.2 *Stigmatisering en openstaan voor vriendschappen*

De totale groep respondenten scoorde een gemiddelde van 2.39 en een standaarddeviatie van 1.29 op het item over het openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking. De gemiddelde score op stigmatisering was 36.76 met een standaarddeviatie van 5.19. Het verband tussen de mate van stigmatisering en openheid voor vriendschap met mensen met een visuele beperking is onderzocht met de Pearson product-moment correlatie coëfficiënt. Een sterke positieve relatie is gevonden tussen de twee variabelen,  $r = .409$ ,  $n = 498$ ,  $p < .001$ , waarbij een hoge totaalscore voor stigmatisering in verband staat met een lage openheid voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking.

#### 4.3 *Verschillen tussen leeftijdsfases*

Om te onderzoeken of er een verschil is tussen adolescenten en volwassenen in het openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking, is een independent samples t-test uitgevoerd. Leeftijd is omgescoord tot een categorische variabele: een categorie voor adolescenten (tot 20 jaar) en een categorie voor volwassenen (20 jaar en ouder). Hierbij werd als onafhankelijke variabele leeftijd en als afhankelijke variabele de openheid voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking gebruikt. Er is geen significant verschil gevonden in de score voor adolescenten ( $M = 2.31$ ,  $SD = 1.20$ ), en volwassenen,  $M = 2.47$ ,  $SD = 1.37$ ;  $t(499) = -1.4$ ,  $p = .157$  (tweezijdig). Een hogere score op deze vraag houdt in dat je minder openstaat voor deze vriendschappen. Adolescenten en volwassenen verschillen dus niet significant in hun openheid voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking, beide groepen staan over het algemeen neutraal tot positief tegenover deze vriendschappen.

#### 4.4 *Verschillen tussen mannen en vrouwen*

Om te onderzoeken of er een verschil is tussen mannen en vrouwen in het openstaan voor vriendschap met mensen met een visuele beperking, is een independent samples t-test uitgevoerd. Hierbij werd als onafhankelijke variabele geslacht en als afhankelijke variabele de openheid voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking gebruikt. Hierbij is een trend gevonden; er is geen significant verschil gevonden in de score voor mannen ( $M = 2.51$ ,  $SD = 1.30$ ), en vrouwen,  $M = 2.30$ ,  $SD = 1.28$ ;  $t(501) = 1.77$ ,  $p = .077$  (tweezijdig). Een hogere score op deze vraag houdt in dat je minder openstaat voor deze vriendschappen. Er is dus geen significant verschil tussen mannen en vrouwen in het openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking, maar wel een trend. Mannen staan

iets minder open dan vrouwen voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking.

#### 4.5 *Sociale competentie, vriendennetwerk en stigmatisering*

Zelfperceptie van sociale competentie bestaat uit twee componenten: competentie op het gebied van relaties (zowel vriendschap als romantiek) en het gevoel van geaccepteerd worden door anderen in vriendschapsrelaties. Gemiddeld scoorde de groep respondenten 3.10 ( $SD = .70$ ) op het eerste component van sociale competentie en 3.11 ( $SD = .70$ ) op het tweede component van sociale competentie. De laagst mogelijke score hierbij was 1, en de hoogst mogelijke score 4. De respondenten zijn dus gemiddeld positief over hun sociale competenties. Daarnaast hadden zij gemiddeld 6.51 ( $SD = 5.20$ ) belangrijke vrienden in hun netwerk. Tenslotte werd op de stigmatiseringschaal een gemiddelde van 8.05 gevonden met een standaarddeviatie van 2.39. De laagst mogelijke score hierbij was 4, en de hoogst mogelijke score 20, waarbij een hoge score duidt op een hogere mate van gestigmatiseerd voelen.

De relatie tussen het gevoel van gestigmatiseerd worden en de grootte van hun vriendennetwerk is onderzocht met de pearson product-moment correlatie coëfficiënt. Er is een sterk significant negatief verband gevonden tussen de twee variabelen,  $r = -.180$ ,  $n = 287$ ,  $p = .002$ . Een groter vriendennetwerk staat dus in verband met een lager gevoel gestigmatiseerd te worden.

Om te onderzoeken of er een significant verband bestaat tussen de zelfperceptie van sociale competentie en de grootte van hun vriendennetwerk is tevens de pearson product-moment correlatie coëfficiënt gebruikt. Er is een sterk significant negatief verband gevonden tussen het eerste component van sociale competentie en het gevoel gestigmatiseerd te worden,  $r = -.303$ ,  $n = 285$ ,  $p < .001$ . Hoge sociale competentie op het gebied van vriendschapsrelaties en romantische relaties staat in verband met een lage mate van ervaren stigmatisering. Tevens is een sterk negatief significant verband gevonden tussen het tweede component van sociale competentie en de ervaren stigmatisering,  $r = -.487$ ,  $n = 285$ ,  $p < .001$ . Een hoge mate van het gevoel geaccepteerd te worden door anderen in vriendschapsrelaties staat dus in verband met een lage mate van ervaren stigmatisering.

## 5. **Conclusie & Discussie**

### 5.1 *Conclusie*

In dit onderzoek staat de vraagstelling centraal of er in de Nederlandse samenleving

gestigmatiseerd wordt, en of dit overeenkomt met de ervaring van de mensen met een visuele beperking. Verwacht werd dat er in de Nederlandse samenleving wel gestigmatiseerd wordt door de ziende burgers uit de Nederlandse samenleving, en dat de mensen met een visuele beperking dit ook zo ervaren. Dit klopt niet, uit de resultaten bleek dat in de samenleving de mensen met een visuele beperking zeer weinig gestigmatiseerd worden. De ervaring van de mensen met een visuele beperking komt overeen met de resultaten: zij ervaren geen stigmatisering.

Dit is in tegenspraak met de resultaten van Fiesler, Lechner, & Bos (2008), die aangeven dat mensen met een visuele beperking vaak te maken krijgen met stigmatiserende reacties van de buitenwereld. Wel is dit een positieve uitkomst, want eerder bleek al uit onderzoek van onder andere Major en O'Brien (2005) dat stigmatisering op verschillende manieren een negatieve impact kan hebben op het welzijn van een persoon met een visuele beperking.

Daarnaast werd verwacht dat een positief verband gevonden zou worden tussen stigmatisering en het openstaan voor vriendschap met mensen met een visuele beperking. Een sterk positief verband werd daadwerkelijk gevonden. Ziende mensen uit de Nederlandse samenleving die mensen met een visuele beperking stigmatiseren, staan dus ook minder open voor vriendschappen met deze mensen. Eerder onderzoek is hier nog niet naar verricht, dus dit is een nieuwe bijdrage aan de kennis over stigmatisering. Een onderbouwing voor dit gevonden verband zou als volgt kunnen zijn: vriendschappen kunnen ontstaan wanneer mensen positief tegenover elkaar staan. Indien mensen stigmatiseren hebben zij een negatieve houding en tegenover mensen met een visuele beperking en zullen zij dus ook niet openstaan voor een vriendschap.

Verwacht werd dat er een verschil zou zijn tussen adolescenten en volwassenen in het openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking, waarbij volwassenen hier meer voor open zouden staan dan adolescenten. Er bleek geen significant verschil te zijn tussen deze twee leeftijdsgroepen. Zowel volwassenen als adolescenten scoren laag tot gemiddeld op de vraag of ze een vriendschap met iemand met een visuele beperking een probleem zouden vinden. Zij staan dus neutraal tot positief tegenover deze vriendschappen.

Een trend is gevonden voor het verschil tussen mannen en vrouwen in het openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking. Beide groepen stonden neutraal tot positief tegenover een vriendschap met iemand met een visuele beperking. Mannen scoren hierbij licht hoger dan vrouwen en staan dus iets minder open voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking. Dit is volgens verwachting. Een verklaring voor dit verschil zou kunnen zijn dat de verwachtingen voor een vriendschap met iemand met een

visuele beperking ook verschilt tussen jongens en meisjes. In eerder onderzoek (Kalksma, 2005; Kuivenhoven, 2007) werd al beschreven dat bij jongens de nadruk binnen vriendschappen meer ligt op activiteiten en bij meisjes meer op intimiteit en het delen van gevoelens. Bij het ondernemen van activiteiten kan de visuele beperking een groter struikelblok zijn dan bij het delen van gevoelens. Echter, voorzichtigheid bij deze conclusie is geboden omdat dit resultaat een trend betreft.

De daaropvolgende analyse liet een sterk significant verband zien tussen de mate waarin mensen met een visuele beperking zich gestigmatiseerd voelen en de grootte van hun vriendennetwerk. Een hoge mate van gestigmatiseerd voelen staat dus in verband met een klein vriendennetwerk, en andersom staat een lage mate van stigmatisering in verband met een groter vriendennetwerk. Deze resultaten komen overeen met de vooraf opgestelde verwachtingen.

Het verband tussen het gevoel van gestigmatiseerd worden en de twee componenten van sociale competenties (competenties op het gebied van relaties en het gevoel van geaccepteerd worden door anderen in vriendschapsrelaties) is onderzocht. Volgens verwachting is voor beide componenten van sociale competentie een sterk significant negatief verband gevonden met het gevoel gestigmatiseerd te worden. Hoge sociale competentie op het gebied van vriendschapsrelaties en romantische relaties staan in verband met een lage mate van stigmatisering ervaren. Daarnaast staat een hoge mate van het gevoel geaccepteerd te worden door anderen in vriendschapsrelaties in verband met een lage mate van stigmatisering ervaren.

Het eerder beschreven ICF-model wordt gebruikt om de wisselwerking tussen de aandoening of ziekte enerzijds en de externe en persoonlijke factoren anderzijds te beschrijven. De interacties tussen de verschillende aspecten kunnen plaatsvinden in beide richtingen. In het huidige onderzoek is op zowel de externe als interne factoren en de relaties tussen deze factoren een focus gelegd. Bij de externe factoren speelt de omgeving van de adolescent een belangrijke rol. Inmiddels is geconcludeerd dat in de Nederlandse samenleving zeer weinig gestigmatiseerd wordt, en dat de adolescenten met een visuele beperking ook geen stigmatisering ervaren. Ook bleek al uit vele voorgaande onderzoeken dat steun van leeftijdsgenoten een belangrijke bijdrage levert aan het welzijn van de jongeren met een visuele beperking (Kef & Deković, 2004). Een groot vriendennetwerk zou dus een positieve externe factor zijn.

Gebleken is dat de interne factor sociale competenties in verband staat met een groter vriendennetwerk. Ook bleek uit onderzoek van Cauce (1986) dat sociale competenties in

positief verband staan met de steun van leeftijdsgenoten, wat tevens een beschermende factor kan zijn voor de adolescent met een visuele beperking. Hoe hoger de adolescenten met een visuele beperking hun sociale competenties beoordeelden, hoe minder stigmatisering zij ervaren. Nogmaals kan teruggekoppeld worden naar de negatieve impact die stigmatisering kan hebben op het welzijn van de mensen met een visuele beperking. Wanneer de uitkomsten uit voorgaand onderzoek en uit huidig onderzoek naast elkaar worden gelegd, kan de conclusie worden getrokken dat sociale competenties een belangrijke positieve interne factor zijn die de adolescent met een visuele beperking in vele opzichten ten goede komen. Het model van Tuttle & Tuttle (2004) kan ook gebruikt worden bij het bestuderen van de samenhang tussen interne en externe factoren. Zij beschrijven dat de houding van anderen tevens hun gedrag bepaald. Dit gedrag heeft vervolgens weer impact op het zelfbeeld van de adolescent met een visuele beperking, wat zich vertaalt in het gedrag van de adolescent. Dit gedrag heeft weer invloed op hoe de buitenwereld naar deze persoon kijkt. In het model van Burrowes & Needs (2009) werd beschreven dat intrinsieke motivatie van essentieel belang is om doelen te bereiken. Een andere belangrijke interne factor voor het welzijn van personen met een visuele beperking zou dus de motivatie (bereidheid om te veranderen) zijn. Met deze motivatie kunnen zij hun doelen bereiken.

## 5.2 *Discussie*

Een aandachtspunt voor dit onderzoek is de wijze van afname van de vragenlijsten. Deze werd onder andere afgenomen in klassen van middelbare scholen, op straat, in treinen, bij hoge scholen en bij universiteiten. Probleem van deze manier van afname is dat mensen die elkaar kennen geneigd zijn hun antwoorden op elkaar aan te passen. Hoewel hier van tevoren voor gewaarschuwd is door de onderzoekers, bleven met name de scholieren zo nu en dan overleggen over de antwoorden. Dit kan gezorgd hebben voor een bias in de data.

Daarnaast kan verwarring over het concept 'slechtziendheid' zijn ontstaan. Opvallend was, voornamelijk bij de data van scholieren, dat er redelijk veel scholieren aangaven een persoon met een visuele beperking te kennen. Dit zou natuurlijk kunnen berusten op toeval, maar kan ook voor een bias in de onderzoeksdata zorgen. Voorafgaand aan het afnemen van de vragenlijst is door de onderzoekers uitgelegd wanneer iemand slechtziend is, namelijk wanneer deze persoon 30% of minder ziet van wat een goed ziend persoon ziet. Indien mensen dit niet goed gehoord of begrepen hebben, kunnen zij slechtziendheid verkeerd geïnterpreteerd hebben.



De nieuwe vragenlijst is voor het huidige onderzoek samengesteld. Validiteit en betrouwbaarheid van deze vragenlijst zijn niet bekend. Voor de stigmatisering items is een Cronbach's alpha berekend en deze bleek voldoende, maar voor de gehele vragenlijst zou kunnen gelden dat deze niet valide of betrouwbaar genoeg is.

Tenslotte kan de generaliseerbaarheid van het onderzoek vergroot worden door te streven naar meer heterogeniteit binnen de groep respondenten. Het grootste gedeelte van de respondenten had een Nederlandse nationaliteit, slechts een aantal respondenten hadden dat niet. Daarnaast is het grootste gedeelte van het onderzoek in Amsterdam uitgevoerd, alleen de middelbare scholieren zijn geworven in verschillende plaatsen binnen Nederland. Tenslotte kunnen de respondenten die vrijwillig meededen aan het onderzoek verschillen van de respondenten die niet wilden participeren. Door meer verschillende nationaliteiten en leeftijden te gebruiken en op meer plaatsen binnen Nederland respondenten te werven kan de generaliseerbaarheid van het onderzoek wellicht vergroot worden.

Tevens zijn een aantal positieve punten te noemen over het huidige onderzoek. Ten eerste is een groot aantal respondenten geworven, wat een positieve bijdrage levert aan het onderscheidingsvermogen van de testen binnen het onderzoek en de betrouwbaarheid.

Ten tweede kan het onderzoek een belangrijke bijdrage leveren aan het uitgebreide project van Kef (2006) waarbij onderzoek wordt verricht naar verschillende aspecten rondom een visuele beperking en de invloeden op de psychosociale ontwikkeling van adolescenten met een visuele beperking. Prettige bijkomstigheid is natuurlijk dat er een aantal significante uitkomsten uit het onderzoek zijn gekomen. Dit draagt bij aan de al bestaande kennis over stigmatisering van mensen met een visuele beperking en kan voor verbeteringen zorgen binnen de hulpverlening aan de mensen met een visuele beperking.

### *5.3 Aanbevelingen*

Naar aanleiding van dit onderzoek kunnen enkele aanbevelingen gedaan worden voor toekomstig onderzoek.

Ten eerste kan meer onderzoek verricht worden naar de redenen achter stigmatisering. Ook Fiesler, Lechner & Bos (2008) geven aan dat nader onderzoek naar stigmatisering. Uit huidig onderzoek is gebleken dat een hoge totaalscore voor stigmatisering in verband staat met een lage openheid voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking. Indien meer kennis verkregen kan worden over de reden dat mensen stigmatiseren en welke vooroordelen zij hebben over de mensen met een visuele beperking, kan de stigmatisering

tegen worden gegaan. Wellicht gaat de bevolking van de Nederlandse samenleving vervolgens dan nog meer openstaan voor de vriendschappen met mensen met een visuele beperking. Daarnaast zouden ziende mensen kunnen fungeren als rolmodellen en meer hulp bieden aan de mensen die dat nodig hebben. Tevens is gebleken dat er een negatief verband bestaat tussen de ervaren stigmatisering en de grootte van het vriendennetwerk. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het tegengaan van stigmatisering van belang is, omdat een afname in stigmatisering zou kunnen leiden tot een toename van het aantal vrienden. Uit voorgaand onderzoek is bewezen dat steun van vrienden bijdraagt aan het algemene welzijn van de jongeren met een visuele beperking (Kef & Deković, 2004).

Ten tweede zou meer onderzoek gedaan kunnen worden naar het verschil tussen mannen en vrouwen in het openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking. In dit onderzoek is een trend gevonden: lijken iets minder open voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking. Wellicht zou deze trend bij een nog grotere groep respondenten significantie bereiken.

Ten derde zou nader onderzoek verricht kunnen worden naar de factoren die kunnen bijdragen aan het ontwikkelen van sociale competenties. Uit huidig onderzoek is gebleken dat er een negatief verband bestaat tussen sociale competenties en het gevoel gestigmatiseerd te worden. Verbeteringen aanbrengen in de sociale competenties van personen met een visuele beperking zouden kunnen zorgen voor een vermindering van het gevoel gestigmatiseerd te worden. Ook uit eerder onderzoek bleken positieve effecten van sociale competenties (Kef, 2006). Dit geeft aan dat sociale competenties een belangrijk component is voor toekomstig onderzoek.

Ook binnen de hulpverlening zou de focus gelegd kunnen worden op het verbeteren en ontwikkelen van sociale competenties. Uit huidig (en eerder) onderzoek is, zoals eerder genoemd, gebleken dat de sociale competenties in positief verband staan met het welzijn van jongeren met een visuele beperking en dat hoge sociale competenties in verband staan met minder ervaren stigmatisering. Een focus in de hulpverlening op de sociale competenties zou dus met behulp van trainingen en lezingen de adolescent een duwtje in de goede richting kunnen geven.

Tenslotte een tip voor de jongeren met een visuele beperking is om zich actief op te stellen in het aangaan van vriendschappen. Uit huidig onderzoek is gebleken dat binnen de Nederlandse samenleving gemiddeld gezien zeer weinig gestigmatiseerd wordt en dat de meeste mensen redelijk positief staan tegenover vriendschappen met mensen met een visuele beperking. Eerder bleek al uit onderzoek dat vriendschappen een beschermende factor kunnen zijn voor een tal aan problemen. Het nemen van initiatief tot sociale contacten zou dus kunnen

leiden tot meer vriendschappen en sociale steun, wat bijdraagt aan het welzijn van jullie als jongeren. Concentreer je daarnaast op jezelf als persoon. Jouw zelfconcept draagt, zoals eerder al bleek, ook bij aan hoe anderen jou zien en op jou reageren. Verandering begint dus bij jezelf..

## **Samenvatting**

In het huidige onderzoek is de focus gelegd op de stigmatisering van jongeren met een visuele beperking door de ziende burgers uit de Nederlandse samenleving. Tevens is onderzoek gedaan naar verschillende aspecten rondom vriendschappen van de jongeren met een visuele beperking. Het onderzoek maakt deel uit van het follow-up project dat onderzoek doet naar de psychosociale ontwikkeling en sociale netwerken van adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking (Kef, 2006).

Stigmatisering van mensen met een visuele beperking kan vervelende gevolgen hebben voor hun welzijn: het kan zorgen voor een lagere zelfwaardering en kan sociale isolatie tot gevolg hebben. In het model van Fiesler, Lechner & Bos (2008) wordt beschreven hoe de emoties angst, medelijden en boosheid van invloed zijn op de mate waarin mensen stigmatiseren. Maar de mate van stigmatisering hangt niet alleen af van de omgeving: ook de jongeren met een visuele beperking zelf dragen hieraan bij. Zo beschreven Tuttle & Tuttle (2004) een wisselwerking tussen het zelfconcept van de mensen met een visuele beperking en de houding van anderen.

Uit het grootschalige onderzoek van Kef (2006) is een dataset gebruikt van jongeren met een visuele beperking zelf. Deze dataset bestond uit 290 respondenten tussen de 20 tot 40 jaar. Daarnaast is een vragenlijst over stigmatisering samengesteld voor de ziende burgers uit de Nederlandse samenleving. Deze 504 respondenten waren tussen de 14 en 73 jaar. Over het algemeen kan gezegd worden dat in de Nederlandse samenleving zeer weinig gestigmatiseerd wordt. Dit is vergeleken met de ervaringen van de jongeren met een visuele beperking zelf. Hun ervaring komt overeen met de uitkomsten van de Nederlandse samenleving: zij voelden zich zeer weinig gestigmatiseerd.

Uit eerder onderzoek is gebleken dat jongeren met een visuele beperking problemen ervaren op verschillende gebieden. Hun sociale netwerk is kleiner dan dat van ziende mensen en het aangaan en onderhouden van vriendschappen wordt bemoeilijkt door hun beperking. Gelukkig ervaren de adolescenten dit zelf niet als vervelend: uit onderzoek is gebleken dat zij zelf over het algemeen tevreden zijn over de vriendschappen die zij hebben (Kalksma, 2005; Kuivenhoven, 2007). Het huidige onderzoek is iets nader ingegaan op de aspecten rondom vriendschappen met mensen met een visuele beperking. Gebleken is dat mensen uit de Nederlandse samenleving die meer stigmatiseren ook minder openstaan voor vriendschappen met mensen met een visuele beperking. Tussen adolescenten en volwassenen is geen verschil gevonden hierin. Een trend is gevonden voor het openstaan van mannen en vrouwen voor

vriendschappen met mensen met een visuele beperking. Hierbij stonden mannen iets minder open voor deze vriendschappen dan vrouwen. Tenslotte kwam naar voren dat sociale competenties in negatief verband staan met het gevoel gestigmatiseerd te worden van de jongeren met een visuele beperking. Ook een groter vriendennetwerk van de jongere met een visuele beperking staat in verband met een minder gevoel van gestigmatiseerd worden. Bij de interpretatie van het onderzoek moet rekening worden gehouden met een aantal beperkingen. Zo kan de generaliseerbaarheid van de steekproef in twijfel worden getrokken omdat een vrij heterogene groep heeft meegedaan aan het onderzoek, en mensen die weigerden kunnen verschillen van de vrijwilligers die wel mee deden. Daarnaast kan verwarring over het concept 'slechtziendheid' zijn ontstaan. Mensen die een bril of lenzen dragen kunnen zijn beoordeeld als slechtziend. Daar tegenover staat ook een positief punt van het onderzoek: een grote groep respondenten zijn geworven wat bijdraagt aan de betrouwbaarheid van het onderzoek en het onderscheidingsvermogen van de testen. Zowel de samenleving als de adolescent zelf kan een steentje bijdragen in het verminderen van stigmatisering vanuit de omgeving en ervaren stigmatisering door de mensen met een visuele beperking. Sociale competenties verbeteren en zelf initiatief nemen kan aangeraden worden aan de adolescent met visuele beperking. Nu uit huidig onderzoek is gebleken dat mensen over het algemeen openstaan voor vriendschappen met iemand met een visuele beperking, zou dit gestimuleerd moeten worden om hiermee de steun en sociale participatie te bevorderen.

## Literatuurlijst

Ali, A., Strydom, A., Hassiotis, A., Williams, R., & King, M. (2008). A measure of perceived stigma in people with intellectual disability. *The British Journal of Psychiatry*, *193*(5), 410-415

Burrowes, N., & Needs, A. (2009). Time to contemplate change? A framework for assessing readiness to change with offenders. *Aggression and Violent Behavior*, *14*(1), 39-49.

Caldwell, M. A., & Peplau, L. A. (1982). Sex differences in same-sex friendship. *Sex Roles*, *8*(7), 721-732.

Callewaert, G. A. G. (2007). *Ouderstatus Adoptief: Invloed van Ervaren Stigmatisering door Adoptieouders op Gezondheid, Psychisch Welbevinden en Nazorgbehoefte*. Master scriptie Gezondheidspsychologie, Open Universiteit Nederland.

Cauce, A. M. (1986). Social networks and social competence: Exploring the effects of early adolescent friendships. *American Journal of Community Psychology*, *14*(6), 607-628.

De Graaff-Wijnberg, C. M., Bos, A. E., & Lodewijkx, H. F. (2006). Stigmatisering als barrière voor arbeidsreïntegratie van depressieve werknemers. *Netherlands journal of psychology*, *61*(2), 61-68.

Dijker, A. J., & Koomen, W. (2003). Extending Weiner's attribution-emotion model of stigmatization of ill persons. *Basic and Applied Social Psychology*, *25*(1), 51-68.

Fiesler, W., Lechner, L., & Bos, A. (2008). Als je niet kunt zien dan bekijk je het maar. *Psychologie en gezondheid*, *36*, 23-31.

Goertz, Y. H., van Lierop, A. G., Houkes, I., & Nijhuis, F. J. (2010). Factors Related to the Employment of Visually Impaired Persons: A Systematic Literature Review. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, *104*(7), 404-418.

Gold, D., Shaw, A., & Wolffe, K. (2010). The Social Lives of Canadian Youths with Visual Impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, *104*(7), 431-443.

Huure T.M., & Aro H.M. (1998). Psychosocial development among adolescents with visual impairment. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *7*, 73-78.

Kalichman, S. C., Simbayi, L. C., Jooste, S., Toefy, Y., Cain, D., Cherry, C., & Kagee, A. (2005). Development of a brief scale to measure AIDS-related stigma in South Africa. *AIDS and Behavior*, *9*(2), 135-143.

Kalksma, S. (2005). Oog voor elkaar, onderzoeksscriptie naar vriendschapsrelaties van jongeren met een visuele beperking. *Amsterdam: Vrije Universiteit*.

Kef, S., Habekothé, H. T., & Hox, J. J. (1998). Jongeren met een visuele beperking: Persoonlijk netwerk en welbevinden. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs.*, *14*(4), 200-219.

Kef, S., Hox, J. J., & Habekothé, H. T. (2000). Social networks of visually impaired and blind adolescents. Structure and effect on well-being. *Social Networks*, *22*(1), 73-91.

Kef, S. (2002). Psychosocial adjustment and the meaning of social support for visually impaired adolescents. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, *96*, 22-37.

Kef, S., & Deković, M. (2004). The role of parental and peer support in adolescents well-being: a comparison of adolescents with and without a visual impairment. *Journal of adolescence*, *27*(4), 453-466.

Kef, S. (2006). *Omgaan met anderen en jezelf. Onderzoek naar de psychosociale ontwikkeling, sociale netwerken en opvoeding van adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking*. Eindrapport InZicht. Amsterdam, VU.

Kef, S. (2011). *Samenvatting cliëntenpanel*. Amsterdam, VU.

Kef, S., & Bos, H. (2006). Is love blind? Sexual Behavior and Psychological Adjustment of Adolescents with Blindness. *Sexuality and Disability*, *24*(2), 89-100.

Major, B., & O'Brien, L. T. (2005). The social psychology of stigma. *Annu. Rev. Psychol.*, *56*, 393-421.

Messer, B. J., & Harter, S. (1986). *Manual for the adult self-perception profile*. University of Denver.

Neve, J.J., & Jorritsma, F.F. (2008). Hoofdstuk 17: Slechthooftheid en blindheid. Stilma, J.S., & Doorn, Th.B. *Oogheelkunde*. Houten: Bohn Stafleu en van Loghum.

Sacks, S., & Wolffe, K. E. (2006). *Teaching social skills to students with visual impairments: From theory to practice*. American Foundation for the Blind.

Tracey, E.M. & Whittaker, J.K. (1990). The social network map: assessing social support in clinical practice. *Families in Society*, 71, 461-470.

Tuttle, D.W. & Tuttle, N.R. (2004). *Self-esteem and adjusting with blindness: the process of responding to Life's Demands*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas, Publisher Ltd.

World Health Organization, Netherlands WHO-FIC collaborating Centre (2002). *ICF Internationale classificatie van het menselijk functioneren*. Bilthoven: RIVM.



## **Bijlage 1**

### **Informatie voorafgaand aan het onderzoek**

#### **Titel onderzoek: Visie op adolescenten met een visuele beperking**

#### **Doel van het onderzoek**

Wij vragen uw toestemming om deel te nemen aan een wetenschappelijk onderzoek. Dit onderzoek wordt uitgevoerd om te kunnen bepalen hoe de sociale participatie van mensen met een visuele beperking wordt beïnvloedt door hun medemens. Het doel is om na te gaan welke attitudes en percepties van mensen zonder een visuele beperking hierin een mogelijke rol spelen.

#### **Opzet van het onderzoek**

Dit onderzoek vindt plaats op de locatie van de middelbare school van de desbetreffende onderzoeker. Er wordt een vragenlijst afgenomen welke ongeveer 10 tot 15 minuten duren.

#### **Vrijwilligheid van deelname en vergoeding**

Deelname aan dit onderzoek is vrijwillig. U hoeft niet deel te nemen, als u deelneemt kunt u op elke moment van gedachten veranderen en uw deelname beëindigen, zonder daarvoor een reden op te geven en zonder nadelige gevolgen voor uzelf.

#### **Vertrouwelijkheid en anonimiteit**

Informatie van u die in dit onderzoek verkregen wordt, wordt zorgvuldig en anoniem bewaard in het onderzoeksarchief van de onderzoekers aan de Vrije Universiteit Amsterdam. U wordt slechts geïdentificeerd met een code-nummer dat aan u wordt toegekend.

#### **Wat van u gevraagd wordt (belasting)**

Aan u wordt gevraagd om mee te doen aan een wetenschappelijk onderzoek, bestaande uit één vragenlijst van 10-15 minuten. Met deze informatiebrief vragen wij uw toestemming voor deze meting. Er zijn geen kosten voor u verbonden aan deelname aan dit onderzoek.

#### **Vragen**

U heeft het recht om op ieder moment voor, tijdens en na het onderzoek vragen te stellen. U heeft ook het recht om niets te willen weten over het onderzoek. Als u vragen heeft, kunt u contact opnemen met

## **Onderzoekers**

Miriam Broekman

e-mail + telefoonnummer:

Nicole Engeringh

e-mail + telefoonnummer:

Marissa de Gooijer

e-mail + telefoonnummer:

Marlieke Helder

e-mail + telefoonnummer:

Nynke Klop

e-mail + telefoonnummer:

Dieuwke Kluvers

e-mail + telefoonnummer:

Jerney Reiniers

e-mail: e-mail + telefoonnummer:

## **Onderzoek begeleiders:**

Dr. Sabina Kef, begeleider.

Karin Sleurink, MSc, begeleider.

## Bijlage 2

### TOESTEMMINGSVERKLARING

#### Voor deelname aan het wetenschappelijk onderzoek:

#### “Visie op adolescenten met een visuele beperking”

Ik ben over het onderzoek geïnformeerd. Ik heb de schriftelijke informatie (*versiedatum ... april/mei 2013*) gelezen. Ik ben in de gelegenheid gesteld om vragen over het onderzoek te stellen. Ik heb over mijn deelname aan het onderzoek kunnen nadenken. Ik heb het recht mijn toestemming op ieder moment weer in te trekken, zonder dat ik daarvoor een reden behoef op te geven.

Ik stem toe met deelname aan het onderzoek.

Naam + voorletter(s): .....

Handtekening: ..... Datum: .....

Telefoon: .....

Email: .....

Leeftijd: .....

Geslacht: m / v

---

Ondergetekende, verantwoordelijke onderzoeker, verklaart dat de hierboven genoemde persoon zowel schriftelijk als mondeling over het bovenvermelde onderzoek is geïnformeerd. [Zij verklaart tevens dat een voortijdige beëindiging van de deelname door bovengenoemde persoon, van geen enkele invloed zal zijn op de zorg die hem of haar toekomt].

Naam: .....

Functie: .....

Handtekening: ..... Datum: .....

### Bijlage 3

## VRAGENLIJST OVER DE PERCEPTIE VAN SOCIALE PARTICIPATIE BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Wij stellen het zeer op prijs dat je deze vragenlijst in wilt vullen. Het invullen zal ongeveer 10-15 minuten duren. Deze vragenlijst gaat over hoe jij tegen bepaalde zaken aankijkt rondom mensen met een visuele beperking. Voorafgaand wordt wat algemene informatie over jezelf gevraagd. De vragenlijst wordt anoniem en vertrouwelijk gebruikt. Deelname aan dit onderzoek is geheel vrijwillig. Het is belangrijk dat je de vragen goed doorleest en eerlijk antwoord geeft. Er zijn geen goede of foute antwoorden. Meerdere antwoorden per vraag geven is niet mogelijk, tenzij dit wordt aangegeven. Kleur het bolletje van je keuze in. Hartelijk bedankt voor de moeite!

### OVER JEZELF

**Geslacht**  Man  Vrouw

**Leeftijd** \_\_\_\_\_

**Nationaliteit** \_\_\_\_\_

**Nationaliteit moeder** \_\_\_\_\_

**Nationaliteit vader** \_\_\_\_\_

### Opleidingsniveau

Basisschool  HAVO  MBO  WO  
 VMBO/MAVO  VWO  HBO

**Ken je iemand met een visuele beperking**  Ja  Nee

**Zo ja: Wat is de relatie die je hebt met deze persoon?** (meerdere antwoorden mogelijk)

Gezinslid  Vriend  Geen persoonlijk contact  
 Familielid  Kennis

**Hieronder staan een aantal uitspraken over jezelf. Wil je de uitspraken lezen en aan geven in hoeverre je het met deze uitspraken eens bent.**

|   | Helemaal mee oneens   | Mee oneens            | Neutraal              | Mee eens              | Helemaal mee eens     |
|---|-----------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|
| Ik weet wat een visuele beperking is  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Ik heb de kennis om mij in te kunnen leven in het dagelijks functioneren van iemand met een visuele beperking | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Ik zou niet samen willen werken met mensen met een visuele beperking  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking maken mij angstig  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Ik zou geen contact willen hebben met mensen met een visuele beperking  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Het hebben van een vriendschap met iemand met een visuele beperking zou ik geen probleem vinden               | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Het hebben van een romantische relatie met iemand met een visuele beperking zou ik geen probleem vinden       | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking maken mij boos   | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |

VRAGENLIJST OVER DE PERCEPTIE VAN SOCIALE PARTICIPATIE BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

OVER MENSEN MET EEN VISUELE BEPERKING

Hieronder staan een aantal uitspraken over mensen met een visuele beperking. Wil je de uitspraken lezen en aangeven in hoeverre je het met deze uitspraken eens bent.



|   | Helemaal mee oneens   | Mee oneens            | Neutraal              | Mee eens              | Helemaal mee eens     |
|---|-----------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|
| Mensen met een visuele beperking worden minder serieus genomen                                  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking vermijden bepaalde sociale situaties                           | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking voelen zich op hun gemak in sociale situaties                  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking zouden zich moeten schamen                                     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking wekken medelijden op   | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Goed ziende mensen discrimineren mensen met een visuele beperking                               | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking hebben meer hulp nodig dan er nu al geboden wordt              | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking kunnen hetzelfde werk doen als mensen zonder visuele beperking | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |

Kun je voor de volgende tegenstellingen aangeven wat je verwachtingen zijn bij mensen met een visuele beperking? Geef dit aan door een kruisje op de lijn te zetten.

Sociaal  \_\_\_\_\_  Teruggetrokken

Goed humeur  \_\_\_\_\_  Snel geïrriteerd

Verantwoordelijk  \_\_\_\_\_  Onbetrouwbaar

Kalm  \_\_\_\_\_  Prikkelbaar

Open voor nieuwe ervaringen  \_\_\_\_\_  Niet open voor nieuwe ervaringen

VRAGENLIJST OVER DE PERCEPTIE VAN SOCIALE PARTICIPATIE BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

**Welke vervolgopleiding verwacht je dat iemand met een visuele beperking behaald heeft?**

- Geen vervolgopleiding                       HBO  
 MBO     WO

**Op welk niveau verwacht je dat iemand met een visuele beperking werkt?**

- Geen vervolgopleiding vereist               HBO  
 MBO     WO

**Wat verwacht je van de werksituatie van mensen met een visuele beperking?**

- Parttime     Vrijwilligerswerk  
 Fulltime     Werkloos

**Waar verwacht je dat iemand met een visuele beperking werkt? (3 antwoorden mogelijk)**

- |   |   |   |
|---|---|---|
| <input type="radio"/> Administratief werk | <input type="radio"/> ICT               | <input type="radio"/> Economie            |
| <input type="radio"/> Bouwsector          | <input type="radio"/> Juridisch         | <input type="radio"/> Techniek            |
| <input type="radio"/> Commercieel/Media   | <input type="radio"/> Onderwijs         | <input type="radio"/> Logistiek/Transport |
| <input type="radio"/> Detailhandel        | <input type="radio"/> Vertegenwoordiger | <input type="radio"/> Defensie            |
| <input type="radio"/> Horeca              | <input type="radio"/> Muziek/kunst      | <input type="radio"/> Zorg                |

**Ben je eerlijk geweest?**

Nee |-----| Ja

## Bijlage 4

### VRAGENLIJST OVER DE PERCEPTIE VAN SOCIALE PARTICIPATIE BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Wij stellen het zeer op prijs dat je deze vragenlijst in wilt vullen. Het invullen zal ongeveer 10-15 minuten duren. Deze vragenlijst gaat over hoe jij tegen bepaalde zaken aankijkt rondom mensen met een visuele beperking. Voorafgaand wordt wat algemene informatie over jezelf gevraagd. De vragenlijst wordt anoniem en vertrouwelijk gebruikt. Deelname aan dit onderzoek is geheel vrijwillig. Het is belangrijk dat je de vragen goed doorleest en eerlijk antwoord geeft. Er zijn geen goede of foute antwoorden. Meerdere antwoorden per vraag geven is niet mogelijk, tenzij dit wordt aangegeven. Kleur het bolletje van je keuze in. Hartelijk bedankt voor de moeite!

#### OVER JEZELF

**Geslacht**  Man  Vrouw

**Leeftijd** \_\_\_\_\_

**Nationaliteit** \_\_\_\_\_

**Nationaliteit moeder** \_\_\_\_\_

**Nationaliteit vader** \_\_\_\_\_

#### Opleidingsniveau

Basisschool  HAVO  MBO  WO  
 VMBO/MAVO  VWO  HBO

**Ken je iemand met een visuele beperking**  Ja  Nee

**Zo ja: Wat is de relatie die je hebt met deze persoon?** (meerdere antwoorden mogelijk)

Gezinslid  Vriend  Geen persoonlijk contact  
 Familielid  Kennis

**Hieronder staan een aantal uitspraken over jezelf. Wil je de uitspraken lezen en aan geven in hoeverre je het met deze uitspraken eens bent.**

|   | Helemaal mee oneens   | Mee oneens            | Neutraal              | Mee eens              | Helemaal mee eens     |
|---|-----------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|
| Ik weet wat een visuele beperking is  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Ik heb de kennis om mij in te kunnen leven in het dagelijks functioneren van iemand met een visuele beperking | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Ik zou niet samen willen werken met mensen met een visuele beperking  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking maken mij angstig  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Ik zou geen contact willen hebben met mensen met een visuele beperking  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Het hebben van een vriendschap met iemand met een visuele beperking zou ik geen probleem vinden               | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Het hebben van een romantische relatie met iemand met een visuele beperking zou ik geen probleem vinden       | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |

# VRAGENLIJST OVER DE PERCEPTIE VAN SOCIALE PARTICIPATIE BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Mensen met een visuele beperking maken mij boos



VRIJE  
UNIVERSITEIT  
AMSTERDAM

LE BEPERKING

Hieronder staan een aantal uitspraken over mensen met een visuele beperking. Wil je de uitspraken lezen en aangeven in hoeverre je het met deze uitspraken eens bent.

|   | Helemaal mee oneens   | Mee oneens            | Neutraal              | Mee eens              | Helemaal mee eens     |
|---|-----------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|
| Mensen met een visuele beperking worden minder serieus genomen                                  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking vermijden bepaalde sociale situaties                           | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking voelen zich op hun gemak in sociale situaties                  | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking zouden zich moeten schamen                                     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking wekken medelijden op   | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Goed ziende mensen discrimineren mensen met een visuele beperking                               | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking hebben meer hulp nodig dan er nu al geboden wordt              | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking kunnen hetzelfde werk doen als mensen zonder visuele beperking | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |

Kun je voor de volgende tegenstellingen aangeven wat je verwachtingen zijn bij mensen met een visuele beperking? Geef dit aan door een kruisje op de lijn te zetten.

Sociaal  \_\_\_\_\_  Teruggetrokken

Goed humeur  \_\_\_\_\_  Snel geïrriteerd

Verantwoordelijk  \_\_\_\_\_  Onbetrouwbaar



# VRAGENLIJST OVER DE PERCEPTIE VAN SOCIALE PARTICIPATIE BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING



## Welke vervolgopleiding verwacht je dat iemand met een visuele beperking behaald heeft?

- Geen vervolgopleiding                       HBO  
 MBO     WO

## Op welk niveau verwacht je dat iemand met een visuele beperking werkt?

- Geen vervolgopleiding vereist               HBO  
 MBO     WO

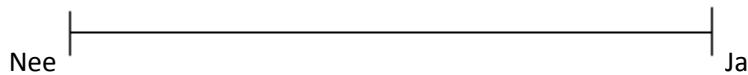
## Wat verwacht je van de werksituatie van mensen met een visuele beperking?

- Parttime     Vrijwilligerswerk  
 Fulltime     Werkloos

## Waar verwacht je dat iemand met een visuele beperking werkt? (3 antwoorden mogelijk)

- |   |   |   |
|---|---|---|
| <input type="radio"/> Administratief werk | <input type="radio"/> ICT               | <input type="radio"/> Economie            |
| <input type="radio"/> Bouwsector          | <input type="radio"/> Juridisch         | <input type="radio"/> Techniek            |
| <input type="radio"/> Commercieel/Media   | <input type="radio"/> Onderwijs         | <input type="radio"/> Logistiek/Transport |
| <input type="radio"/> Detailhandel        | <input type="radio"/> Vertegenwoordiger | <input type="radio"/> Defensie            |
| <input type="radio"/> Horeca              | <input type="radio"/> Muziek/kunst      | <input type="radio"/> Zorg                |

## Ben je eerlijk geweest?



**VRAGENLIJST OVER DE PERCEPTIE VAN SOCIALE PARTICIPATIE BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING**

**OVER UZELF**

Wij stellen het zeer op prijs dat u deze vragenlijst in wilt vullen. Het invullen zal ongeveer 5 a 10 minuten duren. Deze vragenlijst gaat over hoe u tegen bepaalde zaken aankijkt rondom mensen met een visuele beperking. Voorafgaand wordt wat algemene informatie over uzelf gevraagd. De vragenlijst wordt anoniem en vertrouwelijk gebruikt. Deelname aan dit onderzoek is geheel vrijwillig. Het is belangrijk dat u de vragen goed doorleest en eerlijk antwoord geeft. Er zijn geen goede of foute antwoorden. Meerdere antwoorden per vraag geven is niet mogelijk, tenzij dit wordt aangegeven. Kleur het bolletje van uw keuze in. Hartelijk bedankt voor de moeite!

**Geslacht**  Man  Vrouw

**Leeftijd** \_\_\_\_\_

**Nationaliteit** \_\_\_\_\_

**Nationaliteit moeder** \_\_\_\_\_

**Nationaliteit vader** \_\_\_\_\_

**Opleidingsniveau**

Basisschool

VMBO/MAVO

HAVO

VWO

MBO

HBO

WO

**Kent u iemand die blind of zeer slechthziend is?**  Ja  Nee

**Zo ja: Wat is de relatie die u hebt met deze persoon?** (meerdere antwoorden mogelijk)

Gezinslid

Familielid

Vriend

Kennis

Geen persoonlijk contact

## OVER UZELF

Hieronder staat een aantal uitspraken over uzelf. Wilt u de uitspraken lezen en aangeven in hoeverre u het met deze uitspraken eens bent?

|   | Helemaal<br>mee<br>oneens | Mee<br>oneens         | Neutraal              | Mee eens              | Helemaal<br>mee eens  |
|---|---------------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|
| Ik weet wat een visuele beperking is  | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Ik heb de kennis om mij in te kunnen leven in het dagelijks functioneren van iemand met een visuele beperking | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Ik zou niet samen willen werken met mensen met een visuele beperking  | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking maken mij angstig  | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Ik zou geen contact willen hebben met mensen met een visuele beperking  | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Het hebben van een vriendschap met iemand met een visuele beperking zou ik geen probleem vinden               | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Het hebben van een romantische relatie met iemand met een visuele beperking zou ik geen probleem vinden       | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking maken mij boos   | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |

## OVER MENSEN MET EEN VISUELE BEPERKING

Hieronder staat een aantal uitspraken over mensen met een visuele beperking. Wilt u de uitspraken lezen en aangeven in hoeverre u het met deze uitspraken eens bent?

|   | Helemaal<br>mee<br>oneens | Mee<br>oneens         | Neutraal              | Mee eens              | Helemaal<br>mee eens  |
|---|---------------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|
| Mensen met een visuele beperking worden minder serieus genomen                                  | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking vermijden bepaalde sociale situaties                           | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking voelen zich op hun gemak in sociale situaties                  | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking hebben meer last van schaamte                                  | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking wekken medelijden op   | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Goed ziende mensen discrimineren mensen met een visuele beperking                               | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking hebben meer hulp nodig dan er nu al geboden wordt              | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |
| Mensen met een visuele beperking kunnen hetzelfde werk doen als mensen zonder visuele beperking | <input type="radio"/>     | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> | <input type="radio"/> |

## OVER MENSEN MET EEN VISUELE BEPERKING

Kunt u voor de volgende tegenstellingen aangeven wat uw verwachtingen zijn bij mensen met een visuele beperking? Geef dit aan door een kruisje op de lijn te zetten. Die mensen zijn...

|                             |       |                                  |
|-----------------------------|-------|----------------------------------|
| Sociaal                     | ----- | Teruggetrokken                   |
| Goed gehumeurd              | ----- | Snel geïrriteerd                 |
| Verantwoordelijk            | ----- | Onbetrouwbaar                    |
| Kalm                        | ----- | Prikkelbaar                      |
| Open voor nieuwe ervaringen | ----- | Niet open voor nieuwe ervaringen |

**Welke vervolgopleiding verwacht u dat iemand met een visuele beperking behaald heeft?**

- |  |                              |
|--|------------------------------|
| <input type="checkbox"/> Geen vervolgopleiding | <input type="checkbox"/> HBO |
| <input type="checkbox"/> MBO                   | <input type="checkbox"/> WO  |

**Op welk niveau verwacht u dat iemand met een visuele beperking werkt?**

- |  |                                       |
|--|---------------------------------------|
| <input type="checkbox"/> Geen vervolgopleiding vereist | <input type="checkbox"/> HBO - niveau |
| <input type="checkbox"/> MBO - niveau                  | <input type="checkbox"/> WO - niveau  |

**Wat verwacht u van de werksituatie van mensen met een visuele beperking?**

- |                                   |  |
|-----------------------------------|--|
| <input type="checkbox"/> Parttime | <input type="checkbox"/> Vrijwilligerswerk |
| <input type="checkbox"/> Fulltime | <input type="checkbox"/> Werkloos          |

**Waar verwacht u dat iemand met een visuele beperking werkt? (3 antwoorden mogelijk)**

- |  |  |  |
|--|--|--|
| <input type="checkbox"/> Administratief werk | <input type="checkbox"/> ICT               | <input type="checkbox"/> Economie            |
| <input type="checkbox"/> Bouwsector          | <input type="checkbox"/> Juridisch         | <input type="checkbox"/> Techniek            |
| <input type="checkbox"/> Commercieel/Media   | <input type="checkbox"/> Onderwijs         | <input type="checkbox"/> Logistiek/Transport |
| <input type="checkbox"/> Detailhandel        | <input type="checkbox"/> Vertegenwoordiger | <input type="checkbox"/> Defensie            |
| <input type="checkbox"/> Horeca              | <input type="checkbox"/> Muziek/kunst      | <input type="checkbox"/> Zorg                |

**Bent u eerlijk geweest? Geef dit aan door een kruisje op de lijn te zetten.**

Nee |-----| Ja

## Bijlage 6

### Overzicht referenties vragenlijst

|   |                               |
|---|-------------------------------|
| Algemene demografische gegevens (geslacht, leeftijd, nationaliteit, opleidingsniveau)                         | Zelf bedacht                  |
| Kent u iemand die blind of slechtziend is?  | Zelf bedacht                  |
| Zo ja: Wat is de relatie die u hebt met deze persoon?   | Zelf bedacht                  |
| Ik weet wat een visuele beperking is  | Zelf bedacht                  |
| Ik heb de kennis om mij in te kunnen leven in het dagelijks functioneren van iemand met een visuele beperking | Zelf bedacht                  |
| Ik zou niet samen willen werken met mensen met een visuele beperking  | Callewaert (2007)             |
| Mensen met een visuele beperking maken mij angstig  | Fiesler, Lechner & Bos (2008) |
| Ik zou geen contact willen hebben met mensen met een visuele beperking  | Callewaert (2007)             |
| Het hebben van een vriendschap met iemand met een visuele beperking zou ik geen probleem vinden               | Zelf bedacht                  |
| Het hebben van een romantische relatie met iemand met een visuele beperking zou ik geen probleem vinden       | Zelf bedacht                  |
| Mensen met een visuele beperking maken mij boos   | Fiesler, Lechner & Bos (2008) |
| Mensen met een visuele beperking worden minder serieus genomen  | Callewaert (2007)             |
| Mensen met een visuele beperking vermijden bepaalde sociale situaties   | Callewaert (2007)             |
| Mensen met een visuele beperking voelen zich op hun gemak in sociale situaties                                | Callewaert (2007)             |
| Mensen met een visuele beperking hebben meer last van schaamte  | Kalichman et al. (2005)       |

|   |  |
|---|--|
| Mensen met een visuele beperking wekken medelijden op   | Fiesler, Lechner & Bos (2008)  |
| Goed ziende mensen discrimineren mensen met een visuele beperking                               | Callewaert (2007)  |
| Mensen met een visuele beperking hebben meer hulp nodig dan er nu al geboden wordt              | Callewaert (2007)  |
| Mensen met een visuele beperking kunnen hetzelfde werk doen als mensen zonder visuele beperking | Kalichman et al. (2005)  |
| Verwachtingen over karaktereigenschappen  | Norman (1963)  |
| Welke vervolgopleiding verwacht u dat iemand met een visuele beperking behaald heeft?           | Zelf bedacht   |
| Op welk niveau verwacht u dat iemand met een visuele beperking werkt?                           | Zelf bedacht   |
| Wat verwacht u van de werksituatie van mensen met een visuele beperking?                        | Zelf bedacht   |
| Waar verwacht u dat iemand met een visuele beperking werkt?                                     | Zelf bedacht   |
| Bent u eerlijk geweest?   | Zelf bedacht   |
| Positieve afbeelding  | <a href="http://www.annemiekvanmunster.nl">www.annemiekvanmunster.nl</a><br>(Fotografie: Sylvia Romein)  |
| Negatieve afbeelding  | <a href="http://www.jadbank.dossier.knipsekranten.nl/blinden-en-slechtzienden-0">www.jadbank.dossier.knipsekranten.nl/blinden-en-slechtzienden-0</a> |